

Etterházy Kálmán

Gróf Esterházy Kálmán.

(1830—1916)

Gróf Esterházy Kálmán szinte negyven esztendeig ült az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöki székében, mikor a patriarkáknak minden díszével fölruházva, de az öregségnek velejáró gyöngeségeitől menten, mindannyiunk mély fájdalmára, nemes elődeihez költözött. Utódja volt gróf Mikó Imrének, tehát második elnöke az Egyesületnek, melyet elődje szellemében, fiatalkori eszményéhez hűen, történeti nevéhez illően és bölcs tapasztalataihoz méltón, mindvégig pártatlanul, buzgón és hivatása teljesítése útján vezetett. Vele az alapítás nagy idejének örök emlékezetre szánt palotájában a boltozat záró követ helyeztük el; a régi daliás korszak vele záródik, utána történetünknek új, polgári érája következik.

Úgy állott előttünk, mint emlékeztető oszlop, melyet hatvanhat esztendő munkával maga is segített rakni, melyet állandó szeretettel tatarozott és szelleme derűjével ékessé tett. Tudjuk, hogy ő is segítte Egyesületünk bölcsejét rengetni, hogy Mikónak állandó és hű munkatársa volt, társadalmi akcióiban fegyvertársa, egyesületi tevékenységében megbízható támasza. Tudjuk, hogy Mikó őt szemelte ki utódjának s mikor az 1876-iki választó közgyűlés Mikó gróf székébe ültette, mindenki megnyugvással, szeretettel és őszinte örömmel fogadta elnöksége hírét. Ettől az időtől kezdve halála pillanatáig élete és munkája szorosán egybeforrott az Erdélyi Múzeummal s ebben a csodálatos összefonódásban, e hűséges egyetértésben egyformán adott és vett fényt és dísz az elnök az egyesülettől s viszont az egyesület elnökétől. Ezt a szerencsés összeköttetést mi fiatalabbak már készen kaptuk s állandónak tekintettük. Mindannyian, kik körülötte foglalatostokdunk, megszoktuk ezt az állandóságot, mert megnyugodtunk abban a tudatban, hogy tőle irányítva, jó úton haladunk. S alig tudtuk elgondolni, hogy e regébe illő kapcsolat is meg fog szakadni valamikor s annál kevésbbé, mert gróf Esterházy Kálmán hófehér haja és daliás tar-

tása éppen úgy versengtek, mint nyugodt bölcsesége és derült kedélye s e versengés állandó és biztató tartama folytonosan elringatta aggodalmainkat. Hiszen mindig olyan fiatalos öreg úrnak láttuk, a ki fölött az idő csak elhaladt, nyomot is hágyott, de a kit öreggé tenni nem tudott. Csak olykor-olykor, elkomorodásainak ritka pillanatában éreztük ki szavaiból, a kornak tapasztalás útján szerzett bölcsességéből, visszaemlékezéseiből, fiatalsága és kortársai anekdotáiból messzire tűnt ifjúságát. Ilyenkor nem egyszer mondta, hogy korábban szeretett volna élni, hogy korábban hallasson meg.

Esterházy Kálmán sok-sok axiómája közül, melyet alkalmi beszédeiben, köszöntőiben és beszélgetéseiben hallatgatott, egyet sem találok rá jellemzőbbnek és valljuk meg az igazat — igazabbnak. Hogyan melegít e néhány szótól Esterházy fiatalságának eszményi lángja s hogyan fátyolosodik el szeme előtt megért öreg korának rideg látványa? S ha örvendhettünk is annak, hogy kegyes sorsa ezt a kívánságát nem teljesítette, magunkban nem vallottuk-e meg s mindig lehangoltan, hogy az öreg úrnak igaza van? Fakó önző és hiú korunk mellett mi más volt az ő fiatalsága és férfikora?

Eszmélni akkor kezdett, mikor az Unió kérdése foglalta el és töltötte meg a legjobb hazafiak szívét. A kis Erdély vágya nagy Magyarországhoz szinte a vonzás törvényének politikai megszólamlása volt s a Királyhágón Túlról érkező szózat az új, nemzeti életre vágyó Magyarország hozsannája. Micsoda érzések viharzottak 1844-ben, mikor az 1540-ben megszakadt politika összeköttetését tűzték ki feladatúl, itt Erdélyben a régi szabadság vágyával és kilátásaival, ott Magyarországon a reformkor ígéretében és reményeiben?

Kell-e erdélyi mágnásfiúnak ez év lehelleténél jobb alkalom arra, hogy lelkében láng, szemében fény, jövődő csillagzatok képe, szívében lelkesedés és vágyában akarat támadjon — az egygyé lett két haza szolgálatára? Lehet-e elfeledni azt a mesébe illő jeletet, mikor a két haza fiatalsága Kolozsvár utczáin lobogó fáklyák világánál, politikusai az országgyűlésen lángoló szívvel egymásra, egymásban a szebb, a jobb magyar világ kelő csillagzatára találtak? A kis gróf e nagy napokat Kolozsváron élte át, e napok ünnepi zaja a zárt kapujú mágnás ház udvarába is beszállott, a tanuló szobába az élet is az évszak májusát varázsolta.

Ifjúságát a szabadságharcz glóriája aranyozta be és Golgothája borította reá árnyékát. Hivatlanúl, de hivatva, sietett Pestről haza

Kolozsvárra, hogy huszárnak állhasson be a haza védelmére. Első próbája történetét vidám, humoros elbeszélésben mondta el, utolsó próbája dicsőségéről már nem szólhatott egyetlen szót sem. A szebeni ostromra már nem került sor *Emlékezései* tollba mondasakor. De mikor arról volt szó, hogy egyik vándorgyűléstünket Szebenben fogjuk tartani, fölvilanó szemmel beszélt Szeben ostromáról. Karddal nem tudtuk akkor megvívni Szebent a magyarságnak, kultúrával azonban meghódíthatjuk, vetette utánna s nekem nagyobb gyönyörűségem ily diadal. Pedig szétroncsolt jobb karja, melyet ott lőttek el, egész életében Szeben emléke volt. Ha a gyermek lelkét álmok, a fiatalét tette vágyás töltik el, az egyesített két haza jövődjéhez fűzött álom s a megtámadott magyar szabadság védelme mennyi és mily nemes táplálékot kínált a fiatal huszár lelkének. Esterházy eleget álmodott, hogy késő koráig elkísérjék az álmok s eléggé megtanulta, mi a tett, hogy egész életében se felejtse el. Egész életében álmodott és élete végeig dolgozott. Utolsó munkája *Emlékezései* elmondása volt s ebben bámulatos biztossággal rajzolta lelkes fiatalsága epizódjait.

A béna honvéd szomorú képe, melyet fiatalságunkban még mi is láttunk, Esterházyban soha sem kísértett. Részint mert lelke hamar fölocsúdott, részint mert szerencsés körülményei és áldott talentuma új utakat jelöltek ki számára. Ez úton járva találkozott gróf Mikó Imrével, közéleti Nesztorával. Sajátságos találkozás volt ez, Esterházy pályájára elhatározó fontosságú.

A történet könyvében messze kellene visszamennünk, hogy e viszony másaira ráakadhassunk. A görög filozófusok peripatetikus iskolájában, vagy a bresciai hangszerkészítők műhelyeiben találhatunk ama bensőség példáira, melyben mester és tanítvány úgy összeforrottak mint az erdélyi közélet szolgálatában Mikó és Esterházy. Sajátságos véletlen, hogy mind a kettőt a kiábrándulás fájdalma keltette új reményre akkor s mind a kettőt a tehetetlenség érzése sarkalta munkára.

Mikó gróf fényes közéleti pályáját és boldog családi körét szakasztotta ketté a világosi katasztrófa, Esterházy gróf daliás fiatalágát bénította meg a szabadságharcz. Akármint gyözzük is okoskodással, hűsz esztendő s korban, virágzó mágnás család béna fiának lenni, az eltiport nemzet szabadságával magatehetetlenségén is merengeni, vagy bánkódni, keresni czélt az ifjú életnek és megszerezni a balkar ügyességét, hogy feledtesse a hiányzó jobbat — mindenképpen lehangoló, melylyel szükség szerint együtt jár

a kiábrándulás. Mikó gróf vesztesége s fájdalma azonban ennél nagyobb és csalódása fájdalmasabb volt s Esterháznak látnia kellett és látta is, hogy Mikó fájdalmára enyhülést a munkában keres és talál, csalódása keserűségét új eszmények, új célok reménységével fojtja el. Nemzetsége és nemzete multját kutatva, rátalál arra a történelmi igazságra, hogy kard és erőszak lenyűgözhetnek ideig-óráig egy-egy nemzetet, de tudományban kitünő, művelődésben előljáró s földjéhez hű nép emléke és dicsősége minden politikai felhő mögül kisugárzik. Ekkor mondotta, hogy a haza népe között az a két rend érdemel minden becsülést és tiszteletet, mely földjét és irodalmát műveli. Ekkor határozta el magát, arra, hogy Erdély irodalmát és földjét fogja művelni s hogy erre a nemzetföntartó munkára széleskörű társadalmi akciót indít. Mert társadalmin kívül más tér nem kínálkozott. Politikáról szó sem lehetett, a hivatalos pálya nem termett akkor babért, különben is neki a közszolgálat untig elég volt. Ily irányú, de sokfelé elágazó társadalmi tevékenysége egy Múzeum gondolatában s utóbb alapításában futott össze s a fiatal Esterházy mind inkább s mind közelebb jutott Mikó Imréhez.

E viszonyt eleintén természetyszerűen a fiatal gróf szívében buzgó érzések táplálták, de hogy milyen meleg, megbecsülő szövetséggé lett, mi sem mutatja jobban annál, hogy későbben az öreg gróf őt tekintette hagyománya örökösének. Mikor Sáros-patakon Kazinczy születésének százados fordulóján, az első szabadabb hangok megcsendültek s Kolozsvárott a Múzeum megalapításában az unió első ízben valósult meg, Mikó és Esterházy az erdélyi közélet előterében már szorosán egymás mellett állottak. S mikor Erdély a pataki főiskola háromszázados ünnepén Mikó elnöklété alatt képviseltette magát, a küldöttségben Esterházy az elnök oldalán és köcsiján vonult be Patakra. Úgy volt, beszélte el, hogy a pataki urak Liszka felől várták a küldöttséget, Mikó Ujhely felől érkezett Patakra s így az ünnepi fogadtatás kárba veszett. „Mikó csendesen mosolyogva fogadta boszankodásomat. Beláttam, hogy igaza van, mikor arra eszméltetett, a patakiak mégis tudják, hogy mi Erdélyből jöttünk s erdélyiek vagyunk. Így szokott Mikó tanítani és nevelni s ez a kis adhortáció sokszor eszembe jutott, valahányszor közéleti pályámon azt láttam, hogy a külső dísz mögött elsenyved a cél maga.“

Az egymást követő évek gyorsan multak, Erdély Széchenyije haladt pályája zenitje felé s nyomában mindenütt ott járt Esterházy

gróf. Tíz esztendő alatt feledte régi sebé, megtanúlt írni és zongorázni, a hasznos foglalkozás öröme fölszabadította aggodalmaktól nyomott lelkét. Mikó társasága, melyben minden jóra való ember szívesen látott vendég volt, az erdélyi társadalom, közélet, politika és irodalom útját nyitotta meg előtte s teleszórta jövőendő élete ösvényét a szebb jövő hitének, az önzetlen munka gyönyörűségének, a biztató remény ábrándjainak illatos rózsáival. Szemtől szemben, a naponként való bizalmas együttlét óráiban, közös törekvésük küzdelmeiben és eredményeiben, társaságos időtöltéseikben Esterházy gróf olyan iskolát járt ki Mikó oldalán, melynek hatása alól soha menekülni nem tudott, melynek egy életre szóló tanítása folytonosan fülében csengett.

Mindennapi tapasztalás szerint a fiatalság nyitott kebellet, ajkán énekszóval, rózsás reménységgel és könnyű szívvel indul az életnek. Mint a hajós, ifjú erejében bízva, minden vitorláját kifeszíti, úgy száll a tengerre. Az első kikötő, melyből elindult, vonzza vissza utolsó útjáról az öreg hajóst s az idejét tölt ember legörömostebb pályája kezdetéhez tér vissza. Esterházy gróf is mikor hosszú, érdemekben és elismerésben gazdag közéleti pályája fordulójához ért, ifjúsága eszményi hűségével mind jobban és jobban tapadt az Erdélyi Múzeumhoz, melynek legújabb átalakulásában örömmel fürdette lelkét, szinte megfiatalodott. Vándorgyűléseinken, kivált a vajdahunyadi vár lovagtermében tartott ülésünkön a multban rejlő erőt s a hagyományoknak megszentelő értékét hirdette. S a mint e csodálatos szépségű lovagteremben, meghatott közönség előtt a Hunyadiak szentelt emlékének hódolt és a jelenhez fordulva kifejtette, hogy intézmények alakítják, fejlesztik a nemzet szellemét, de művelődés ad erőt a nemzet fenntartására, a műveltség tesz emberissé — annyi fiatal erő és eszménység s annyi érett bölcsesség és gyakorlatiasság kapcsolódott benne össze, a mennyit csak ő tudott derült filozófiájában összefoglalni. A mult kultuszát fiatalos lelkesedéssel és a jövőendő programját érett bölcsességgel csak ő tudta hirdetni.

Az Erdélyi Múzeum alakuló ülésén a szavazatszedő bizottság tagja volt, az Egyesület ötven éves jubileumi közgyűlését ő tervezte, rendezte és vezette. Az *utolsó erdélyi országgyűlés*, e jubiláris ünnepet talán e röpke szó jellemzi legjobban, a multnak megelenedett képe, az Egyesület félszázados életének és hatásának méltó gyümölcse és megragadó eredménye volt. S a mi 1859-ben még csak délibábos kép, sóvárgott jövőendő, sejtett álom és feslő

reménység gyanánt csak a legmelegebb szívek, a legönzettelenebb lelkek mélyén alaktalanul imbolygott: 1909-ben mint megtestesült valóság lépett elő a mult homályából, példázva és bizonyítva a bibliai mustármag metaforáját. Az az ötven esztendő, mely e két nemzeti ünnep közé esett, látta Esterházyt, vitte Esterházyt az életnek minden változandósága között, mindig a közélet előterében, a jó szerencsének minden forgásában, a balsorsnak minden változandóságában egyformán változatlanul.

Szűkebb hazája előtt politikai, társadalmi, művészeti és irodalmi téren mindenkor a magyar nemzeti politika és művelődés hívének ismerték, oda kint Magyarországon azt tartották róla, hogy igazi erdélyi arisztokrata. Nemcsak azért, mert a fejedelmi udvar és az erdélyi főúri világ hagyományai benne is tovább éltek, mint egy újra születtek, hanem főleg, mert nyílt szívével és gyors eszével Erdély aranykorának rég letűnt politikusaira emlékeztetett. Szerette Erdélyt, tisztán látta helyzetét, kereste kapcsolatát a művelt nyugattal, hirdette önálló fejlődését, mint azok, de tőlük az idők szellemében különbözött. Az unió politikusa lévén, a régi erdélyi politikát Magyarországgal kapcsolatosan kívánta érvényesíteni, egyike volt azoknak, kik a nemzeti törekvéseket muló sikerekért soha sem merték volna kockáztatni; egyike volt ama keveseknek, kik a nemzet haladásában a műveltségnek ható erejét mindenha érezték és annak fejlesztésére törekedtek is. Innét van, hogy Esterházy soha sem volt pusztán hadakozó politikus és közéleti szolgálatának egyes szakaszaiban egyenesen művelődési politikát csinált. Elég legyen csak állandó tudományos és irodalmi törekvésére hivatkozni, melyek megnyitották előtte a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsi és az Erdélyi Múzeum elnöki székét.

Lelkének talán nagyobb felét a szelid múzsa lakta. Emlékezéseiben sokkal szívesebben időzött azoknál az epizódoknál, melyek irodalmi és művészi élményeire tartoztak, mint nyilvános életének, a szabadságharczon kívül, bármilyen más részleténél. Színházi esték, művészi élmények, irodalmi élvei jobban lefoglalták és mélyebben töltötték meg szellemét, mint a legnevezetesebb politikai tusák, pedig emezekben bizonyára több része volt. Mint hosszú ideig képviselő és a Háznak sokáig jegyzője a parlamenti élet levegőjében többet forgott, mint írók és művészek környezetében. Mégis e vidám és színes világ apró-cseprő élményei mélyebben vésődtek csodálatosan ép és pontos emlékezetébe, mint a politika szövevényei. Ezt foglalkozásnak nézte, arra felé

rokon lélekkel vágyakozott, talán itt van helyén annak megemlézése, hogy szivesebben kereste föl a szellemi élet találkozó helyeit, mint a klubbot, bár ott is kedvtelve időzött. Mikszáth Kálmán gyakran szövi bele Esterházyt politikai karczolataiba, de szeretetreméltó egyéniségének igazi rajzát aranylakodalmára írt verőfényes megemlékezésében hagyta ránk. Milyen kár, hogy a társaságban forgó és művészekkel barátkozó Esterháznak e körből nem akadt második Mikszáthja. S még nagyobb kár, hogy *Emlékezései*, megíratlanul maradtak. De ezért nem tehetünk szemrehányást, mert író karja a szebeni csatában maradt s mert nem követelhetjük a pacsirtától, hogy dalait kottára rakja.

Esterházy életének az a félszázad volt mézgyűjtő kora, mely az Erdélyi Múzeum félszázadával összeesik; az alakuló gyűlés hívta a közélet porondjára, a jubiláris ünnep koszorúzta meg. Ez idő alatt szállott ki szűkebb hazája földjéről a nemzeti élet földadataira és ennek lepergése után telepedett meg ismét és véglegesen szülőtte földjén. S mindazt, a mit ez idő alatt látott, tanult, cselekedett: tapasztalásait, élményeit és életének eredményeit, itt kezdte emlékezetében újra élni. Vasúton, mikor vándorgyűléseinkre mentünk, egy-egy tájék vagy udvarház láttára, ülés előtt vagy után, egy-egy fölmerülő kérdés kapcsán, séta közben vagy uzsonnája alatt gazdag multjának, színes életének, derült kalandjainak nyomtatás alá való szabatos előadásával, elevenítette föl ifjúságát, fáradzásait és csalódásait. Az embert kevesen tudták oly hamar és oly biztosan fölismerni, mint ő s emberről kevesen tudnak oly galánsan mondani véleményt, mint tudott ő. Soha az igazságot nem hallgatta el, de legkeményebb igazsága sem volt soha sértő. Néha egy röpké megjegyzéssel igazította el országos- vagy közdolgok sorsát, máskor valami reminiscenzia elmondásával, hallgatójára bizta a következtetés levonását. Mikor magáról beszélt, mindig háttérben maradt, környezetét annál élesebben világította meg; mikor másokról szólt, nem ítéletet, hanem elbeszélést hallottunk tőle. Emlékezéseit mindig sub rosa mondotta el, félénken hagyta abba, ha látta, hogy hallgatója krónikása szeretne lenni. Ez is egyik oka annak, hogy *emlékezései* nem kerültek lejegyzésre.

Mindebben egy csodálatosan harmonikus, ha szabad így mondanom, szemérmes léleknek jeleire lehetett ismerni. Nem a tények, ítéletek, szenvedélyek szemérme volt ez, hanem a maga lelkének leányos tartózkodása. Cselekedeteiben azonban annál

nyíltabb és határozottabb volt, mintha csak a felelősséget akarna ezzel is igazolni és vállalni. Egyik ülésünkön, mikor az ellentétek a szokottnál jobban kiélesedtek, egyetlen közbeszólásával *suaviter in modo*, terelte rendes medrébe a vita szenvedélyét. A latin mondás másik felét, *fortiter in re*, elhallgatta, de gyakorolta. Az emberekkel való érintkezésben valósággal ilyen nyájas, tetteiben határozott volt. Szeretetreméltóság és erély párosult benne, még pedig szerencsés vegyületben, melyet valószínűleg életének sokfelé forgásában és gazdag tapasztalásaival sikerült elérnie.

A régiek azt tartották, hogy a hosszú élet az Istenek adománya, jutalma az okos ifjúságnak s a munkás férfi kornak. A klaszikus fölfogás szerint a hűség koronája, tehát érdem. Esterházy gróf derült öregségére mind a két fölfogás talál; megszolgálta és megérdemelte. Mégis, mintha a pogány fölfogás jobban találna reá Nemzetsége hagyományaihoz, családi köréhez, társadalmi állása méltóságához éppen olyan hű volt, mint nemzetéhez, ifjúsága eszményeihez, ezek között az Erdélyi Múzeumhoz. Hanyatló korának utolsó éveiben atyai aggodalommal kereste utódját; utolsó levelében, melyben arról tudósít, hogy ülésünkön már nem elnökölhet, szívére kötötte a Múzeum ügyét és végrendeletének utolsó pontjában kurucz ősenek féltve őrzött kardját a Múzeumak hagyván, nyilvános életének utolsó gondolata is a Múzeumé volt.

Vajha olyan hűek tudnánk lenni emlékezetéhez, tanításához mint ő volt Mikóhoz és Múzeumához?

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.